

Hogyan született a vállalkozó? (Fogalomtörténeti töredékek Schumpeter vállalkozóelméletéhez)

MADARÁSZ ALADÁR

*A vállalkozó sajátos szerepet tölt be a közgazdaságtanban. Egyszerre kulcsfigurája és hiányzó szereplője azoknak a leírásoknak és magyarázatoknak, amelyek a magántulajdonon alapuló gazdasági rendben az alapvető döntéshozatali funkciók betöltőivel foglalkoznak. A fogalom meghatározása mindmáig bizonytalan, ezért a különböző elemzések gyakran kerülnek zavarba, amikor értelmezni próbálják a vállalkozó szerepét és jellemzőit. A cikk szemelvényeket mutat be a fogalom történetéből: hogyan és milyen előzményekkel „született meg” a XX. század elején Schumpeter vállalkozókonceptiója mint gazdasági fejlődéselméletének központi kategóriája, amely ma újra fontossá vált az elméleti és történeti vitákban.**

Journal of Economic Literature (JEL) kód: B11, B12, B15, B31, L00, P12

„A franciákkal az a baj, hogy nincs szavuk a vállalkozóra.” Valóban ezt mondta az Egyesült Államok 43. elnöke Tony Blair brit miniszterelnöknek, vagy csak városi legendáról van szó? Erről hírt adott ugyan a *Times* (2002. júl. 9-én), de hitelessége kétséges. Függetlenül attól, hogy elhangzott-e a kijelentés G. W. Bush szájából, vagy csupán egy rosszindulatú újságíró gyarapította vele az elnök nevezetes elszólásainak és baklövéseinek amúgy is impresszív kollekcióját, a történet mindenképpen érzékelteti azt, milyen fontos lett a vállalkozó – s nem csak az amerikai konzervatívok politikai szótárában. „Egy nemzedékkel korábban a vállalkozó marginális, enyhén rossz hírű figura volt, míg a részvénytársaság megnyugtatóan

Madarász Aladár, az MTA KRTK Közgazdaság-tudományi Intézetének tudományos főmunkatársa, BCE, MTA–ELTE Válságtörténeti kutatócsoport. E-mail cím: madarasz.aladar@krtk.mta.hu

* A tanulmány megírásához felhasználtam az OTKA 109460 jelű programjának támogatását. A tanulmány korábbi változata megjelent a *Bárány–Gáspár–Margócsy–Reich–Vér* (szerk.): *A megértés mint hivatás* c. kötetben és előadásként elhangzott a Bar Ilan Universityn (Tel-Aviv), valamint az MTA–ELTE Válságtörténeti kutatócsoport szemináriumán. Köszönettel tartozom *P. Jonsson* professzornak (Fayetteville State University), aki rendelkezésemre bocsátotta kéziratát a vállalkozóról a preklasszikus és klasszikus közgazdasági gondolkodásban. Szeretnék ugyancsak köszönetet mondani *Klement Juditnak* (MTA BTK TTI) javaslataiért és tanácsaiért. Írásomat jórészt az ő könyve (*Klement*, 2012) inspirálta, amelyben a *Schumpetertől* származó fogalmi keret segítségével kívánta társadalomtörténeti nézőpontból rekonstruálni a budapesti malomipar hőskorának vállalkozóit.

szolid, noha unalmas intézmény volt, amelyet józan ipari államférfiak vezettek. A közkeletű felfogás szerint Jobs, Gates és a többi innovatív vállalkozó tömeges megjelenése a kreativitás hirtelen, szinte az égből jött kitörését jelentette, amely éppen időben érkezett ahhoz, hogy megmentse a stagnáló amerikai gazdaságot a romlástól.” (Graham, 2010, 48. o.)

A 2007 végén kezdődött és következményeiben máig ható nagy recesszió utáni lassú és eddig inkább kiábrándító gazdasági talpra állás is erősíti a vállalkozói szerephez fűződő, olykor már-már misztikus hitet, hiszen most is tőlük várja sok közgazdász, politikus és a közvélemény a hosszú távú gazdasági növekedés beindítását, az új munkahelyek teremtését, a stagnálás fenyegető veszélyének elhárítását. „A vállalkozó korunk hőse. A politikusok klónozni akarják őket, a népszerű tv-sorozatok dicsőítik őket, az iskolai tankönyvek ünneplik őket.” Valaha, amikor az *Economist* blogjának szerzője Oxfordban tanult, „ez a szó piszkosnak számított, ma viszont a Vállalkozók Társasága az egyetem egyik legnépszerűbb klubja”. (What exactly is..., 2014)

Tanulmányom is érinti a kérdéskört: vállalkozó és válság kapcsolatát, de nem az aktuális gazdasági dilemmák szempontjából kívánja a kérdést vizsgálni, hanem eszmetörténeti perspektívából. Kiindulásként két markáns megállapítást idézek arról, ki is az a vállalkozó? Az egyik szerint „a tett embere a gazdaság területén”, aki új célok szolgálatába állítja az erőforrásokat, új kombinációkat (új termékek, eljárások, piacok, beszerzési források, szervezetek) valósít meg, a gazdasági dinamika hordozója, a fejlődés motorja (Schumpeter, 1926). A másik viszont úgy vélekedik, hogy ez a társadalmi funkció a huszadik században egyre veszít jelentőségéből, az innováció rutinná válik, a technikai haladást a képzett specialisták csoportmunkája valósítja meg, ami előre jelezhető formában hozza létre az igényelt eredményt. „A hajdani kereskedelmi kalandok romantikája gyorsan kopik el, mert oly sok mindent lehet szigorúan kiszámítani, amihez valaha zseniális ötlet kellett.” (Schumpeter, 1942, 132. o.)

A két megállapítást szűken számítva csupán 16 év választja el egymástól, de – mint látható – összeköti őket a szerző személye. Az első Schumpeter klasszikus leírásának összegzése, amelyet először egy 1910-es tanulmányban fogalmazott meg, de lényegében változatlan formában megismételte *A gazdasági fejlődés elmélete* 1926-os második kiadásában,¹ a másik pedig az 1942-ben megjelent *Capitalism, Socialism and Democracy*-ban olvasható. Izgalmas

¹ Ezen a ponton az 1934-ben megjelent angol kiadás – amelyen az 1980-as magyar fordítás szövege is alapult – megegyezik az 1926-os német változattal.

feladat lenne egy népszerű gazdaságtörténeti elemzés kiindulópontjaiként támaszkodni rájuk, azt vizsgálva: ténylegesen igazolható-e az első bekezdésben idézett leírás? Valóban lezajlott-e a vállalkozó „elszemélytelenedése”: a józan és szürke nagyvállalati menedzserek korszaka váltotta fel a XX. században a hosszú XIX. század heroikus ipari kapitányait, akikről *Schumpeter* a vállalkozó eredeti figuráját mintázta, majd a múlt század végén előlépett az igazi innovátorok új nemzedéke, olyan ikonikus figurákkal, mint Bill Gates, Steve Jobs, Mark Zuckerberg vagy Andy Grove? E tanulmányban azonban másra teszek kísérletet; nevezetesen arra, hogy:

1. vázlatosan bemutassak néhány mozzanatot *Schumpeter* vállalkozókonceptiójának fogalmi és elméleti előzményei közül,²

2. értelmezni próbáljam azt a sajátos paradoxont, amely röviden így foglalható össze: míg egyfelől a vállalkozó és az általa megvalósított innováció koncepciója bizonyult Schumpeter legmaradandóbb elméleti hagyatékának, addig másfelől a főáramú közgazdaságtan szinte nem ismeri ezt a szereplőt s az általa generált „dinamikus, turbulens és lényegileg bizonytalan folyamatokat”. (*Solow*, 2007)³

J. B. Say „visszaszól” G. W. Bushnak

A közgazdaságtan történetének hagyományos feldolgozásai általában *Cantillontól* eredeztetik a vállalkozó fogalmát, majd *J. B. Say* nevéhez kötik annak részletesebb kidolgozását.⁴ (*Gopakumar*, 1995, *Hébert–Link*, 2006, *Van Praag*, 1999) Ez jól összevág azokkal a rekonstrukciós eljárásokkal, amelyek éles határt húznak a „tudományos” közgazdasági koncepciók és az ezt megelőző eszmék közé, feltételezve, hogy csak az előbbiek jutottak el a vállalkozó megnevezéséig és jellemző vonásai kimondásáig, vagyis hogy a hagyományosan ipari forradalomként ábrázolt időszak előtt, még ha voltak is vállalkozók, erről ők maguk sem tudtak. „[E]lőször a tiszta analitikus gondolkodás fejlődésére volt szükség ahhoz, hogy létrejöhessenek a vállalkozó használható definíciói... a XVIII. és XIX. század mezőgazdasági és ipari forradalmi formálták ki véglegesen a vállalkozó modern sokrétű képét” – amint azt

² Ez azt jelenti, hogy az áttekintés időhatára 1912, amikor *Schumpeter* könyve megjelent. A névsorból számos fontos szerzőt ki kellett hagynom, mindenekelőtt *Max Weber* hiányzik, de helye lenne *J. St. Millnek* vagy *T. Veblennek* is.

³ A tanulmány a magyar *Schumpeter*-kiadás (*Schumpeter*, 1980) bevezetőjében megfogalmazott álláspontom továbbgondolásaként is értelmezhető.

⁴ *Schumpeter* a *History of Economic Analysis*-ben: „Tudomásom szerint Cantillon volt az első, aki a vállalkozó (entrepreneur) terminusát használta.” (*Schumpeter*, 1954, 555. o.).

egy új keletű összefoglalásban olvashatjuk (Ricketts, 2008). Az ókori világ önellátó háztartásaira építő normatív gazdasági koncepciók (Arisztotelész) éppúgy ellenséges gyanakvással tekintettek a jó társadalom stabilitását veszélyeztető gazdasági magatartásokra és tevékenységekre, mint ahogy a felebaráti szeretet parancsából és az igazságos ár követelményéből kiinduló egyházatyák Szent Ágostontól Aquinói Szent Tamásig. Másképpen fogalmazva: csak a modern, a folytonos változást, a gazdasági, társadalmi és technikai haladást normává emelő világ tette lehetővé a vállalkozó elméleti „megszületését”.

Nincs itt módomban arra, hogy akár csak vázlatosan is kifejtsem, miért problematikus ez a szemléletmód, amely a vállalkozó fogalmát elszakítja attól a gazdasági cselekvésmódtól, „mely a történelem minden időszakában létezik az antikvitástól kezdve a késő középkor és a kezdeti újkor korai kapitalizmusán át a XVIII–XIX. század ipari forradalmáig és a modern ipari társadalomig” (Jaeger, 1990, 6. 708. o.). Csupán arra szeretnék rámutatni, hogy a vállalkozó fogalmának kialakulásáról hitelesebb képet remélhetünk, ha ebben az esetben nem tételezünk fel elméleti törést, ha – a teljesség igénye nélkül – a klasszikus és neoklasszikus közgazdaságtan néhány kanonizált szerzője mellett más, korábbi szövegeket is szemügyre veszünk. Lehetséges, hogy ez is közelebb visz a „nagy szétválás” megmagyarázásához, vagyis annak kifejtéséhez, milyen tényezőkre lehet visszavezetni azt, hogy Nyugat-Európában született meg a modern kapitalizmus, itt indult meg a rendszeres gazdasági növekedés – ami mindmáig a gazdaságtörténet Szent Grálja. Ha ugyanis e folyamat egyik lehetséges értelmezési keretként elfogadjuk, hogy a történet kulcsfigurája az innovatív vállalkozó, akit *W. Baumol Schumpeter* kategóriáját adaptálva olyan személyként határoz meg, aki kiválóan képes kreatív megoldásokat találni vagyona, hatalma vagy presztízse gyarapítására (Baumol, 2010, 155. o.), ami értelemszerűen a produktív mellett a destruktív vállalkozói magatartást is magába foglalja,⁵ akkor a kérdést a következő formában is fel lehet tenni. Mi okozta, hogy éppen akkor és éppen ott került tartósan túlsúlyba és vált kifizetődőbbé a – már az ókorban is

⁵ Ezt a járadékvadászat koncepciójára épülő analitikus kettéválasztást szigorúan meg kell különböztetni attól az aszimmetrikus ellenfogalomtól (R. Koselleck, 1997), amelyet a nemzeti szocializmus uralma idején használtak, szembeállítva a rossz és a jó, a profit- és a teljesítményvállalkozót. Az utóbbi célja a népközösség szükségleteinek kielégítése. Az előző, aki nincs tekintettel működése következményeire s aki leginkább a pénzügyi vállalkozásokból ismeretes: „békebontó, gazdasági és népellenesség. A vállalatok nemzeti szocialista értelemben csak önálló termelőegységek lehetnek, amelyeket teljesítményvállalkozók vezetnek. A másik torz képződmény, amelyet le kell küzdeni.” (Nicklisch, 1939, II., 1881. o.) A rossz és a jó vállalkozók, bankok, multik stb. megkülönböztetéséről szónokló mai epigonokra itt nem szükséges kitérnem.

jelenlévő⁶ – produktív, az érték és a vagyon gyarapítására irányuló magatartás szemben a korábban domináns destruktív, járadékvadász, a vagyon és a hatalom újraelosztását célzó, negatív összegű játékként leírható magatartással? *D. McCloskey*, az ismert amerikai gazdaságtörténész szenvedélyesen érvel amellett, hogy a produktív vállalkozói magatartás áttörésének legfontosabb történelmi példáját: az ipari forradalmat, a modern világ létrejöttét nem kizárólag szűken vett gazdasági, lélektani vagy intézményi tényezőkre lehet visszavezetni, hanem elsősorban „a beszéd- és gondolkodásmódok megváltozására” (*McCloskey*, 2010, 2013). Nem kell persze névértékén elfogadni *McCloskey* álláspontját ahhoz, hogy belássuk, e folyamat megértését segítheti a schumpeteri vállalkozókonceptió előzményeit jelentő szóhasználatok felidézése, amelyeket a szakirodalom többnyire nem vesz figyelembe.

Cantillon Essai-je, amely a rejtélyes életű ír–francia bankár feltételezhető halála (1734) után 1755-ben jelent meg először franciául (ám címében azt jelezve, hogy a szöveget angolból fordították), a vállalkozót (*entrepreneur*) mezőgazdasági bérlőként írta le, aki meghatározott összegű bérleti díjat fizet a tulajdonosnak, miközben az általa termelt javak ára s így a vállalkozásból származó profitja is bizonytalan. „A bérlő vállalkozó, aki fizetési ígéretet tesz a föld tulajdonosának (ami általában a termék értékének egyharmadát teszi ki), anélkül hogy biztosítéka lenne arra, hogy vállalkozása profitot fog hozni. A földet arra használja, hogy csordákat etessen, gabonát, bort, szénát stb. termeljen anélkül, hogy képes lenne előre látni, ezek közül melyik fogja elérni a legjobb árat. Ezek az árak részben az időjárástól, részben a kereslettől fognak függni; ha a búza bőségben van a fogyasztáshoz képest, az ára olcsó lesz, ha kevés van belőle, drága lesz. Ki képes előre látni a születések és a halálozások számát az év folyamán az országban? Ki képes előre látni a családok jövedelmének növekedését vagy csökkenését? Mégis, a bérlő profitja természetesen ezekről az előre láthatatlan körülményektől függ, s emiatt bizonytalanságban vezeti vállalkozását.” (*Cantillon*, 1755, 62–63. o.)

⁶ „Az asszirológusok ma széles körben használják a vállalkozó fogalmát az asszíriai és babilóniai *tamkarum* kereskedőkre, a Kr. előtti második évezretdől az Egibi és Murashu családokig a VII. és V. évszázad között, akik új kereskedelmi stratégiákat alakítottak ki a birtokok irányítására és a paloták és fegyvereseik ellátására. Ez a tevékenység eleinte arra irányult, hogy exporttöbbletet hozzon létre textil- és fémtermékekből és más munkaigényes javakból, kő, fém és más nyersanyagok beszerzése érdekében, amelyek hiányoztak Mezopotámia déli részén (a mai Irakban).” (*Hudson*, 2010, 8–9. o.) Lásd még: *Jursa* [2014].

A bizonytalanság azonban nemcsak a földet bérlő vállalkozó helyzetét jellemzi. *Cantillon* az önálló földtulajdonra építő klasszikus republikanizmus politikai érvelését fordította le gazdasági kategorizálássá, amikor két csoportba sorolta azokat, akik nem rendelkeznek fix jövedelemmel. „[A]zt lehet mondani, hogy valamely államban a fejedelem és a földbirtokosok kivételével mindenki függő helyzetben van. Két csoportra lehet őket osztani: vállalkozók és bérelt személyek, s az összes vállalkozó mintegy nem rögzített bért szerez, míg a többieknél, amíg kapnak bért, ez rögzítve van, bár nagyon különböző rangú és funkciójú személyek tartoznak ide. A tábormok, aki fizetést kap, az udvaronc, aki nyugdíjat, a házicseléd, aki bért – valamennyien ebbe a csoportba tartoznak. A többiek mind vállalkozók, akár tőkét alkalmaznak vállalkozásukban, akár tőke nélkül saját munkájukkal vállalkoznak – úgy lehet őket tekinteni, mint akik bizonytalanságban élnek; még a koldusok és a rablók is ebbe a vállalkozói csoportba tartoznak. Végül az állam összes lakosa, aki megélhetését és előnyeit a földbirtokosok tulajdonából szerzi, függő helyzetben van.” (*Cantillon*, 1755, 71–72. o.)

A kifejezés nem volt ismeretlen sem a korabeli, sem a korábbi francia jogi és gazdasági szövegekben: olyan személyt jelentett, aki valamely munka elvégzésére szerződött a király vagy valamely köztisztviselő, földesúr szolgálatában, lett légyen ez valamely földdarab csatornázása, utak és kikötők építése, szállítás a hadseregnek, vagy expedíció új francia települések létrehozására Floridában (ilyen értelemben használta a kifejezést *A. Montchrétien*, a politikai gazdaságtan „keresztapja” 1615-ben). (*Montchrétien*, 1889, 283, 397. o.) Egy 2013-as áttekintés, amely a régi gazdasági irodalom legjelentősebb gyűjteményén, a Goldsmith–Kress Library 1540–1754 közötti, digitalizált állományán futtatta le az ige (*entreprendre*) és a főnév (*entrepreneur*) keresését 1540–1754 között, 705 találatot hozott ki az elsőre és 123-at a másodikra (*Jonsson*, 2013). A XVIII. századi francia szövegekben az *entrepreneur* négy különböző kontextusban szerepelt:

1. a háborúval összefüggésben, amelyben a katonai akció kezdeményezőjét, gyakran közvetlen irányítóját, parancsnokát jelölte;⁷
2. az igazságszolgáltatásban és a rendtartásban (*police*), ahol a jogain túllépő személyt jelentette;
3. a politikában, ahol a vállalkozó egyedül vagy másokkal szövetkezve törvénybe ütköző terveket akart megvalósítani;

⁷ Ilyen katonai értelemben használta *Shakespeare* is a *Troilus és Cressidában*, amikor Ulysses „beteg vállalkozásnak” minősíti a görögök Trója ellen indított háborúját (*Shakespeare*, 1964, 2., 926. o.).

4. a szerződések világában, ahol a vállalkozó valamilyen ajánlatkérés (*entreprise d'argent*) alapján saját kockázatára valósított meg egy viszonylag nagyobb projektet (*Fontaine*, 1998, 281. o., lásd még: *Hoselitz*, 1951).

Az angol szövegekben leggyakrabban az *undertaker* szó volt használatos, így például *W. Petty*, a politikai gazdaságtan angol névadója (aki évtizedekkel később ugyanabban a jezsuita iskolában tanult Caenben, mint Montchrétien) a földeken tevékenykedő bérlőt nevezte meg ily módon (*Petty*, 1691, 108. o.). *B. Gerbier* 1663-ban az építőknek szóló tanácsokat foglalta könyvbe, s itt említette azokat az új módozatokat (*inventions*), amelyekkel egy vállalkozó (*undertaker*) lényegesen olcsóbban és tartósabban képes a paloták és hasonló épületek udvarainak kövezetét elkészíteni (*Gerbier*, 1663, 91–92. o.). *S. Hartlib* egyik levelében a grafit hasznosítására vonatkozó tervek kapcsán említette egy barátja elképzelését, mely „megvalósítóinak (*undertakers*) igen nagy valószínűséggel igen nagy profitot ígér” (*Hartlib*, 1655, 150. o.). Ugyancsak ezt a kifejezést használta az *M. Poslethwayt* által kiadott kereskedelmi szótár, amelynek összeállítója egyes vélemények szerint ismerhette *Cantillon* munkájának angol kéziratát, s számos helyen szó szerint átvett belőle, így a fenti idézetet is. (*Poslethwayt*, 1766, I., 538. o. „Circulation”, *Higgs*, 1931, 390. o., *Aspromourgos*, 2012, 2. o.)

A másik ismert kifejezés az *adventurer*, amelyet már IV. Henrik 1407-ben a londoni kereskedők társaságának (*Company of Merchant Adventurers*) kiadott kiváltságlevele is tartalmazott. 1641-ben *T. Culpeper* a magas angliai kamatlábak, azaz az uzsora káros gazdasági hatásait felsorolva arról írt, hogy ez nemcsak a hazai mezőgazdaságot sújtja, hanem „nagy akadály a felfedezéseknek, ültetvények létrehozásának és minden jó vállalkozásnak (*undertakings*), mert csaknem kétszeresére növeli a vállalkozókra (*adventurers*) rótt terhet más országokhoz képest, ahol a pénz használata jóval olcsóbb”. (*Culpeper*, 1641, 7. o.) Ugyanebben az évben *L. Roberts* a külkereskedelemtől értekezve azt fejtegette, miért helyes a tengeri kereskedelemben részt vevő kereskedők társaságokba kényszerítése. Ha „külön vállalkoznának (*adventuring*), a vállalkozók (*adventurers*) nyeresége valószínűleg nagyobb lenne, ha a vállalat (*enterprise*) szerencsésen sikerül; de figyelembe kell venni, hogy a veszteség, ha ez következik be, egészen tönkretelheti azt, aki egyedül néz szembe a veszéllyel” (*Roberts*, 1641, 51–52. o.). Már ez a néhány szemelvény is érzékelteti, hogy a kifejezést részben (bár nem kizárólag) a nagy kockázattal járó, a hosszú távú tengeri kereskedelemmel összefüggő gazdasági tevékenységekhez kapcsolta a korabeli irodalom, noha arra is van példa, hogy a hazai vászontermelést is ide sorolta egy írás. „Ha vászon előállítására

vállalkozónak (*adventure*), más országok földje annyival alkalmasabb a szükséges nyersanyag termelésére, a munka másutt annyival olcsóbb, a kereskedelem akadályai akkorák, hogy az erre vállalkozók (*undertakers*) minden valószínűség szerint hamarosan kedvüket vesztenék.” (*White*, 1630, 21. o.)

Adam Smith többnyire rossz jegyet szokott kapni a témában a főáramú eszmetörténet-írás jeles szerzőitől, mert „noha olvasta, nem vette figyelembe *Cantillon* elemzését a vállalkozóról és nem tett különbséget a tőkés mint a vállalat tőkekészletének biztosítója és a vállalkozó mint a végső döntéshozó között” (*Blaug*, 1998, 218. o.).⁸ Itt azonban nem a hiányzónak vélt analitikus distinkció érdekel bennünket,⁹ hanem a nyelvhasználat, a fogalomtörténeti aspektus. *Smith* a *Nemzetek gazdagsága* 6. fejezetében elemezte azt a történeti különbséget, amely a javak árát illetően a korai és kezdetleges, illetve a mezőgazdasági és kereskedelmi létfenntartási módokon alapuló társadalmak között fennáll. Ennek egyik tényezőjét abban látta, hogy az utóbbiakban „már tőke gyűlt fel egyesek kezében”, akik azt munkások alkalmazására fordítják, hogy ily módon profitra tegyenek szert. „Amikor a készterméket akár pénzre, akár munkára vagy más javakra elcserélik, akkor azon felül, ami az anyagok árának és a munkások bérének a kifizetésére elég, még adódnia kell valaminek, ami a munka vállalkozójának (*undertaker*) a profitja lesz, aki a tőkéjét kockáztatja ebben a vállalkozásban (*adventure*).”¹⁰ (*Smith*, 1976/2011, 62. o.) Az *enterprise* kifejezést *Smith* csak elvétve használta, kizárólag a gyarmatok összefüggésében, például amikor az új ezüst- és aranybányák kutatását a legvégtetesebbnek minősítette „(m)indazon költséges és bizonytalan kimenetelű vállalkozások közül, amelyek csődbe viszik a bennük résztvevők többségét”. (*Smith*, 1976/2011, 84. o.) Valószínű, hogy szóhasználatára az angol írárok és *Cantillon* értekezése mellett más francia szövegek is hatottak, mégsem vette át *dr. Johnson* 1755-ben megjelent szótárából – amelyről pedig elismerő méltatást írt az *Edinburgh Review*-ban (*Smith*, 1755/1980) – a francia kifejezés angolosított változatát. A szótár ugyanis tartalmazott egy *enterpriser* szócikket: „*a man of enterprise, who undertakes great things; one who engages himself in important and dangerous designs*”. (*Johnson*, 1755, I., 712. o.) Az *undertaker* pedig a szótárban három értelmezéssel szerepelt:

⁸ Szükséges megjegyezni, hogy a kiváló holland–brit elmélet-történész pályája későbbi szakaszán már a történeti rekonstrukció mellett foglalt állást. Lásd: *Blaug* [2003].

⁹ Lásd ezzel szemben *Aspromourgos* [2014], *Pesciarelli* [1989].

¹⁰ *Smith* szövegeit *Atkari János* és a saját fordításomban idézem, de megadom az 1940-es magyar kiadás 2011-es reprintjének oldalszámait.

1. aki terveket vagy dolgokat valósít meg (az egyik példa a Rómában földeket összevásárló, jelentős birtokokat szerző személy);
2. az építési vállalkozó, aki „másnak épít meghatározott áron”;
3. a temetkezési vállalkozó (i. m., II., 1014. o.).

Hasonló módon határozta meg *dr. Johnson* a tervkovácsot (*projector*), aki valamilyen elképzelést vagy sémát alakít ki, illetve aki valamilyen „szertelen és kivihetetlen javaslattal” áll elő. Ezért is figyelemre méltó, hogy amikor *Smith* a Nemzetek gazdagságában leírta az újat megvalósító, az átlagossal meg nem elégedő, a minél nagyobb haszon elérésére törekvő gazdasági magatartásokat és elemezte az így elérhető nyereség alakulását, akkor – más szöveghelyektől eltérően – pozitív értelemben használta ez a terminust, a spekuláló kereskedő (*speculative merchant*) fogalmával együtt.

„A spekuláló kereskedő nem a szokásos, kialakult, jól ismert üzletágak egyikét gyakorolja, hanem az idén gabonakereskedő, jövőre borkereskedő lesz, azután pedig cukor-, dohány- vagy teakereskedő. Minden üzletágba belép, ahol azt látja, hogy valószínűleg a szokásosnál nagyobb profithoz jut, és nyomban kilép belőle, ha azt látja, hogy a profitja valószínűleg visszaáll más üzletágak profitjának a szintjére... Megesik, hogy a merész kalandor (*adventurer*) komoly vagyont szerez két vagy három sikeres spekuláción; de ugyanilyen valószínűséggel komoly vagyont is veszíthet két vagy három sikertelenen...

Új iparág, új kereskedelmi ágazat vagy új mezőgazdasági eljárás bevezetése mindig spekuláció, amelyből a tervkovács (*projector*) rendkívüli profitot remél. Ez a profit néha valóban igen nagy, néha, s talán ez a gyakoribb eset, éppen ellenkezőleg; általában azonban semmiféle szabályszerű arányosságot nem mutat más, a környéken réginek számító iparágak profitjához képest. Ha a terv beválik, eleinte általában igen magas. Mihelyt az iparág vagy eljárás már teljes mértékben meghonosodottá és közismertté válik, a verseny más iparágak profitjának a színvonalára csökkenti.” (*Smith*, 1976/2011, I., 135–137. o.)

Smith számára az új megvalósításával, a spekulációval járó kockázat és bizonytalanság – az, hogy „[a] nyereség lehetőségét minden ember többé-kevésbé túlbecsüli, a veszteségét pedig a legtöbben alábecsülik” (i. m., 127. o.) – sokkal hangsúlyosabb és az „ember tudománya” szempontjából filozófiailag relevánsabb kérdés, mint az, hogy a vállalkozó saját vagy kölcsöntökével vág-e bele ebbe a tevékenységbe, „a tőke a kölcsönvevő kockázatára dolgozik, aki mintegy bebiztosítja azt a kölcsönadó számára”. (I. m., 118. o.)

Míg *Smith* sokféle kifejezést használt, főművének korai – igen különböző színvonalú – francia fordítói viszont kézenfekvőnek vették, hogy azt a személyt, aki tőkéjét kockáztatva profitra kíván szert tenni, *entrepreneur*-ként nevezzék meg. Így tett *J. B. Say* is, aki mestereként tisztelte *Smith*-t: „amikor első lépéseimet tettem a politikai gazdaságtan területén, *Smith* mutatta számomra a helyes utat” (*Say*, 1821a, 21. o.). Számára 1803-ban nem a szó használata jelentett újdonságot, hanem a meghatározás jellege, amiben viszont szembement mesterével. „*Smith* zsákutcába került, mert nem osztotta két részre a tőke profitját, ahogy másutt megtette... A két elem az ipar profitja vagy ha valaki akarja, munkabére és a tőke kamata” – róttta meg először egy lapszéli jegyzetében (idézi: *Steiner*, 1998, 206. o.),¹¹ majd a politikai gazdaságtan elveit kifejtő nagy értekezésében a Nemzetek gazdagsága szerzőjét a vállalkozói nyereség és a tőke kamat következetlen szétválasztásáért.

Say fiatal kora aktív forradalmi republikanizmusától jutott el ahhoz, hogy a gazdaságot a spontán rend megvalósulásaként válassza el a felvilágosult törvényhozó terepéneként felfogott politikától. A forradalom VIII. évében (1797) *Olbie* címmel írt radikális utópiájában még olyan politikai gazdaságtant sürgetett, amely alapja a törvényhozás és kormányzás egész rendszerének, amely progresszív adóval csökkenti a vagyoni egyenlőtlenségeket, gondoskodik arról, hogy az emberek a republikánus erkölcs szerint éljenek, szorgosan dolgozva, takarékosan, egyenlőségben és testvériségben. „Ezen a módon *Olbie* lakói biztosították, hogy soha ne a nyereség szeretete legyen az egyetlen erő, amely az embereket munkára ösztönzi”, mert ez, ha uralomra jut, „megfojtja azokat a nemes és önzetlen érzéseket, amelyeknek uralkodniuk kell a tökéletesedett emberi lélekben” (*Forget*, 1999, 204. o.). Amikor hozzálátott a politikai gazdaságtan eme rendszerének kidolgozásához, Bonaparte konzulátusának (amelyet eleinte támogatott) tapasztalatai már arról győzték meg, hogy nincs szükség republikánus kormányzatra ahhoz, hogy a gazdaság törvényei eredményesen működjenek. A modern társadalomban – bármilyen kormányzat alatt is álljon – szerinte mindenki független jövedelmet élvez, aki ugyan nem birtokosa sem tőkének, sem földnek, de rendelkezik az iparkodás tudásával (*talent industriel*) (*Say*, 1803, II., 263. o.). Az ókori nemzeteknél a szegények csak a gazdagok klienseiként vagy az uralkodók zsoldosaiként tudták fenntartani magukat, a modern kereskedelmi társadalomban erre nincs szükség: iparkodással és takarékosággal biztosíthatják a szükséges javakat és a társadalmi előrejutást. Ebben a társadalomban „[a] vállalkozó a közvetítő a tőkés és a járadékos, a tudós és a munkás, minden termelőosztály, valamint ezek és a fogyasztó között. Ő irányítja a termelés

¹¹ Lásd még: *Say* [1821c, II.], 70. o.

munkáját, központja számos kapcsolatnak, profitot szerez abból, amit mások tudnak és amit nem tudnak, s a termelés minden véletlen előnyéből. Ezért a termelőknek eme osztályában, ha az események kedveznek képességeiknek, található szinte az összes nagy vagyon.” (Say, 1803, II., 234. o.) Vagyis az ő ábrázolásában a vállalkozó egyszerre központi szereplője a piacnak és közvetítő, aki – a modern közgazdaságtan kifejezésével – olyan információs előnnyel rendelkezik, ami miatt ő van fölényben, adott esetben nagyobb profitra tesz szert, mint a fix áron szerződő föld- és tőketulajdonosok. Ekkor már a jövedelemelosztás kérdéskörét a politikai gazdaságtan olyan elméleti szűzföldjének tekintette, amelyet még szinte senki nem kezdett feltörni.

Cantillon és *Say* vállalkozófogalmának különbségét leegyszerűsítve az irodalom úgy szokta jellemezni,¹² hogy míg az előbbinél a lényeg a bizonytalanság vállalása, az utóbbi esetében a közvetítő funkció inkább a különböző piaci szereplők közötti egyensúly biztosítását szolgálja, csupán egyfajta „felügyeleti és adminisztrációs tevékenység” (Say, 1840, 331. o.). Ez azonban kétszeresen is téves: egyfelől *Say* határozottan leszögezte, hogy „[a]z első dolog, ami az ipari vállalkozó jövedelméről elmondható, az, hogy mindig változó és bizonytalan”. (Say, 1821d, 131. o.) Másfelől, noha kézenfekvő az összkereslet és összkínálat egyensúlyát posztuláló *Say*-dogma névadójának felróni az egyensúlyt megbontó innováció elhanyagolását (Cole, 1946, 4. o.), de ő 1814-ben világosan szembeállította a farmer rutinszerű tevékenységéhez szükséges képességeket azokkal, amelyek nélkül a vállalkozó nem képzelhető el s amelyek „ritkán járnak együtt... A nagyszámú műveletben akadályokat kell leküzdeni, bizonytalanságokon úrrá lenni, gondokat megoldani, gyakorlati megoldásokat kitalálni. Azok, akikben nincsenek meg ezek a szükséges képességek, kevés sikerre fogják vinni vállalkozásukat, az ő cégeik nem fognak fennmaradni...”¹³ (Say, 1821c, II., 72. o., *Schoorl*, 2012, 32 o.)

¹² Lásd például *Blaug* [1998], *Hébert–Link* [2006], *Hoselitz* [1951], *Iversen–Jørgensen–Malchow–Møller* [2008], *Praag* [1999]. Megjegyzendő, hogy míg *Cantillon* sikeres bankár volt, aki nagy vagyonra tett szert, különösen a Mississippi és a South Sea vállalkozások kapcsán, *Say* textilgyárosként inkább „vonakodó vállalkozó” volt, közel évtizedes működés után vesztéssel szállt ki a cégből, miközben testvére megalapította azt a cukorfinomítót, amely *Beghin–Say* néven egészen a XXI. század elejéig létezett és Magyarországon is működött – lásd erről *Schoorl* [2012], 38–54. o.

¹³ *Say* tapasztalatból ismerte a korai iparosodás – esetében a kézi erővel, majd vízkerékkel hajtott fonógépek – szinte folyamatos technikai zavarait, s azt a kényeszerű sokoldalúságot, amit az üzem létesítéséről beszámoló levelében így írt le: „mi itt kőművesek, kovácsok, filozófusok s olykor kicsit írók is vagyunk”. (Idézi: *Schoorl*, 2012, 39. o.)

Say fentebb idézett szövegének, pontosabban a *Traité* negyedik kiadásának amerikai fordítója 1821-ben szükségesnek érezte, hogy magyarázattal szolgáljon a terminológia kérdésében: „A vállalkozó (*entrepreneur*) kifejezést nehéz angolul visszaadni: a megfelelő szó *undertaker* már egy korlátozott értelmezésre van lefoglalva. Az üzemben a gyárost, a főnököt, a mezőgazdaságban a farmert, a kereskedelemben a kereskedőt jelöli; mindhárom ágazatban azt a személyt, aki vállalja a közvetlen felelősséget, kockázatot és az irányítás gondját, akár a saját tőkéjével, akár kölcsönzöttel. Jobb szó híján angolul *adventure*nek fogjuk fordítani.” (Say, 1821c, 25. o.)

Ugyanabban az esztendőben Angliában is megjelent két Say-fordítás: a *Malthusnak* írt levelek egy bővebb, Say másik művével (*Cathécisme*) kibővített és egy szűkebb változata. Az előbbi szövegében a fordító a *speculator* mellett döntött, amikor azt a személyt kellett megneveznie, aki megvásárolja a föld, a tőke és a munka termelészolgálatait, hogy elfogyasztásukkal értéket, azaz hasznosságot állítson elő (Say, 1821a, 14. o.). A szóhasználat bizonytalanságát jól érzékelteti, hogy a *Cathécisme* korábbi angol kiadásában (Say, 1816) viszont ugyanaz a fordító az *undertakert* használta arra a személyre, aki egyesíti a termelés különböző tényezőit, míg a levelek másik angol kiadásának fordítója az *enterpriser* mellett tette le a garast. (Say, 1821b, 12. o.) A kör akkor zárult be, amikor a *Traité* újabb, 1826-os kiadásában az angol fordítójával levelező Say egy lábjegyzettel reflektált arra, hogy „az angolnak nincs szava az ipari vállalkozóra” és ezért nem tudják különválasztani a tőkét rendelkezésre bocsátó személyt és azt, aki képessége és tehetsége révén működteti a tőkét, míg „a gyönyörű és gazdag olasz nyelv négy kifejezést is ismer rá”. (Say, 1826, 51. o.)

Say német fordítóinak valószínűleg nem volt ilyesfajta gondjuk, hiszen az *Unternehmer* kifejezést már a Nemzetek gazdagságának második német fordítása is alkalmazta az *undertaker* német megfelelőjeként. Noha a szótárakban és lexikonokban inkább a kereskedő (*Kaufmann*), a gyártó (*Fabrikant*) vagy éppen a francia *entrepreneur* szót használták (Jaeger, 1990), a német közgazdasági irodalomban már a XIX. század első évtizedében olvasható a meghatározás: „a tőke tulajdonosát tőkésnek, a működtetőjét vállalkozónak (*Unternehmer*) nevezik” (Jakob, 1809, 89. o.). Érdeemes megjegyezni, hogy ugyanebben az időben a Magyar Királyság statisztikai leírását közreadó *Schwartner Márton* szövegében is előfordult a terminus, például a Munkács környékén létesített új timsófőző kapcsán, amely „a vállalkozó

iparkodása” jóvoltából már 1000 mázsa timsót szállított.¹⁴ (*Schwartner*, 1809, 266. o.)
Következő példám 1831-ből való.

K. Steinlein könyvében a vállalkozói tevékenységet a termelés irányításaként határozta meg, míg a munkásé a végrehajtás feladata. „A vállalkozó az, aki a termelési eszközöknek (a természet, az emberek és a tőke erői, az ismeretek és az akarat) irányt ad, meghatározza, hogy együtt működjenek a javak előállítására céljából.” (*Steinlein*, 1831, 411. o.) S bár ebben az írásban nem foglalkozom a magyar fogalomtörténet kérdéseivel, annyit mégis megjegyzek, hogy *Széchenyi* 1835-ben a dunai gőzhajózás ügyében írt cikksorozatában magát is vállalkozóként határozta meg, aki azért akar még több részvényre szert tenni, „mert a vállalat biztossága progressive azon arányban nő, mellyben a Társaság hajói szaporodnak. Midőn egyetlen egy hajó volt a biztosság egész alapja, akkor felette ingadozóak valának a részvények; s mi első vállalkozók tőkéinkkel valóban kockázánk. Ma azonban 4 hajója van a Társaságnak, kevés idő alatt ... 7-tel birand, s nem sokára egy 8-ik is felette szükséges lesz.” (*Széchenyi*, 1893, 82. o.)

1845-ben a válságba került hannoveri vászonipar helyzetéről szakértői véleményt kértek *W. Roschertől*, a göttingeni egyetem történelem- és államtudományi professzorától. A „német történelmi iskola” alapítójaként számon tartott *Roscher* (aki két évvel korábban adta ki a történelmi iskola alapvetését jelentő értekezését) írásában felállította a túltermelési válság diagnózisát, és javaslatot tett a terápiára. A versenyben, különösen az amerikai piacon lemaradó vászontermelők szerinte attól remélhetik eladásuk növelését, ha kézi munka helyett gépeket, a „vállalkozó számára nagyobb kockázatot jelentő állóalkalmaznak”. A különböző javaslatok egyetlen közös pontba futnak össze: az iparágak „nagyobb vállalkozók” kezében kell koncentrálódnia (*Roscher*, 1845, 15., 49. o.). „Valamely vállalat lényege a szó nemzetgazdasági értelme szerint abban áll, hogy a forgalom számára saját veszélyünkre termelünk [...] Nem szabad feledni, hogy éppen a gazdasági dolgokban legavatottabb, legszemesebb és legtevékenyebb emberek tartoznak a vállalkozók osztályába.” (*Roscher*, 1912, 675–683. o.) Így foglalta össze *Roscher* eredetileg 1854-ben megjelent nagy tankönyvének *R. Pöhlman* gondozásában napvilágot látott huszonnegyedik kiadása (1906) – amelyből az idézett magyar fordítás (1912) készült – a vállalkozói tevékenység lényegét és a hozzá szükséges „erkölcsi (államférfiúi) tulajdonságokat”: bizalmat kelteni a tőkészekben,

¹⁴ Lásd ehhez *Szathmáry László* írását. Letölthető: http://mek.oszk.hu/05400/05440/pdf/kron_szathmary_timsogyartas.pdf

törekvésre bírni a munkásokat, igazgatási tehetség, takarékoság fősvényesség nélkül, lélekjelenlét. Ugyanakkor az egymást követő kiadásokon *Roscher* végig változatlanul kitartott amellelt, hogy a vállalkozói nyereség lényege szerint nem önálló, a tőkekamattal, földjáradékkal és a munkabérrel egyenrangú kategória, hanem vagy a saját tulajdon hozadéka, vagy a szervezés és irányítás bére, amely még akkor is neki jár, ha a tényleges munkát fizetett alkalmazottak végzik, mert „az egész vállalatot az ő neve tartja össze, mert végső fokon a gond és a felelősség őt terheli”. (I. m., 676. o.)

Ez az indoklás *Thüinent*, a telephelyelmélet és a kvantitatív elemzés kiemelkedő teoretikusát idézte: „olyan időkben, amikor a konjunktúra változása nagy veszteségeket okoz az üzletnek, s a vagyon éppúgy kockán forog, mint a vállalkozó becsülete”, akkor álmatlan éjszakáin csak az foglalkoztatja, „hogyan tudja elhárítani a balszerencsét”. *Thüinen* párhuzamba állította az új technika alkalmazását és a vállalkozó tevékenységét: miként az új, hasznos gép feltalálója joggal tart igényt az alkalmazásból származó többletre, „a saját számlájára és saját veszélyére dolgozó vállalkozó még azonos tulajdonságok esetében is nagyobb teljesítményre képes, mint a – bármennyire is kötelességtudó – fizetett helyettes, és ez az alapja annak, hogy a vállalkozó az adminisztratív költségeken felül további díjazást kap”. (*Thüinen*, 1842, II., 83–84. o.)

„A vállalkozás lényege nem a különböző termelési eszközök összekapcsolása, hanem a saját kockázatára történő alkalmazása” – írta a vállalkozói nyereség kérdéskörét elemző habilitációs értekezésében *H. von Mangoldt* 1855-ben (*Mangoldt*, 1855, 36. o.). Szerinte a vállalkozás „tökéletességi foka” – amely részint a készterméket és az alkatrészeket gyártó termelők megkülönböztetését szolgáló kategória (például a ruha- vagy bútorbolt tartozik a tökéletes, a szabász- vagy az asztalosműhely a tökéletlen kategóriába) – attól is függ, milyen mértékben viseli a termelő a kockázatot. A vállalkozás tökéletességének foka azt fejezi ki, mennyire kizárólagosan a termelőre hárul a siker bizonytalansága.

A. Schäffle, akit a történeti és az éppen színre lépő marginalista irányzatokkal szemben a klasszikus iskola folytatójaként tartottak számon, 1869-ben szentelt egy tanulmányt annak a kérdésnek: miként alkalmazhatók a különböző vállalkozási formák a magán- és a közösségi gazdaságban? Érvelése szerint a vállalkozás a „szükségletkielégítést szolgáló javak biztosítása a gazdasági erők felhasználása révén”, amelyet vagy a magánprofit motivál verseny formájában, vagy a legkisebb áldozattal előállítható leghatékonyabb szükségletkielégítés, amelyet a közjó, a felebaráti szeretet, az emberiség haladása stb.

célkitűzése mozgat. A vállalkozás objektív feltétele a működésbe hozható vagyon, a szubjektív pedig „a képesség annak gazdaságos felhasználására” (*Schäffle*, 1869).

Lorenz von Stein a vállalkozást egyfelől „a gazdasági személyiség tevékenységeként” határozta meg, amelyben „működtetett tőkéjével tőkenyeresség megszerzésére számít” (*Stein*, 1878, 296. o.), ugyanakkor a fogalmat ki is bővítette: „minden valóságos vállalat egyszerre tartalmaz munka-, tőke- és saját vállalkozást”, vagyis ezek egyesítő szervezeti formája, amely ezért „tervszerű vállalkozás, amennyiben a helyesen értékelt értékviszonyoknak megfelelően vezetik”. (*Schneider*, 1986, 71. o.)

C. Menger, akit az osztrák iskola alapítójaként a közgazdaságtan történetének feldolgozásai – vitatható módon – többnyire a marginalizmus nagy triászához szoktak sorolni, 1871-ben megjelent könyvében (*Grundsätze der Volkswirtschaftslehre*) a javaknak a végső fogyasztástól való távolságát úgy fejezte ki, hogy az elsőrendű javak közvetlenül, a magasabb rendűek közvetve, az előzőek termelésében betöltött szerepük révén szolgálják az emberi vágyak kielégítését. A vállalkozó technikai értelemben vett munkája is ilyen magasabb rendű jószág, amely hozzájárul a fogyasztási javak termeléséhez. De nem azért vállalkozók, mert technikailag részt vesznek a termelésben, hanem azért, „mert meghozzák a tényleges döntéseket a magasabb rendű javak különböző termelési célokra történő alkalmazásáról. A vállalkozói tevékenység tartalmazza:

- a) a gazdasági helyzetre vonatkozó *információ* megszerzését;
- b) a gazdasági *kalkulációt* (...);
- c) az *akarat aktusát*, amely a magasabb rendű javakat (...) meghatározott termelési folyamathoz rendeli;
- d) a termelési folyamat végrehajtásának *felügyeletét*, hogy ez a lehető leggazdaságosabb módon menjen végbe” (*Menger*, 1871, 137. o.; kiemelések az eredetiben).

Menger nem fogadta el *Mangoldt* álláspontját arról, hogy a kockázat a vállalkozás lényege, mivel „ennek veszélye csupán esetleges, és a veszteség lehetőségével szemben áll a profit esélye”. (*Menger*, 1871, 138. o.)¹⁵

¹⁵ Ezért meglehetősen *Campagnolo–Vivel* megjegyzése: „a vállalkozó kifejezés szinte teljesen hiányzik Mengernél” (*Campagnolo–Vivel*, 2011, 8. o.). Lásd még: *Campagnolo–Vivel* [2012].

Bár ez a néhány példa korántsem ad teljes képet a szóban forgó időszak vállalkozóval foglalkozó gazdasági elképzeléseiről, ahhoz talán elegendő, hogy érzékeltesse: a kép összetettebb annál, semhogy az álláspontok akkurátusan beskatulyázhatók lennének egy fogalmi sémába (a vállalkozó mint kockázatviselő, mint irányító, mint innovátor stb.), amelyet az ezt követően kanonizálódott neoklasszikus közgazdaságtan szemlélete határoz meg, ahol a fentebb bemutatott és a terjedelmi okokból itt mellőzött elképzelések legfeljebb „protoneoklasszikus” előfutároként igényelhetnek figyelmet (*Streissler*, 2001).

„A hős, a kereskedő és a polgár”

„Az innováció elméletét a legtöbben közülünk Schumpeter kiemelkedő géniuszával társítják, az elbűvölő bécsi ügyvéddel, bankárral, politikussal és közgazdaságtan professzorral, aki a vállalkozóra osztotta a modern gazdasági növekedés hőségének szerepét. De kiderül, hogy Schumpeter valójában kettőst adott elő, partnere a jóval kevésbé ismert és egyáltalán nem feltűnő Alfred Marshall volt” – e némiképp meglepő állítással vezette be előadását *S. Nasar*, aki gazdasági újságírást tanít a Columbián (*Nasar*, 2013, 59. o.). A Nobel-díjas *John Nash*-ról (Egy csodálatos elme) és a közgazdaságtan történetéről (*Grand Pursuit*) szóló bestsellerek szerzője valószínűleg nem azzal kívánta meglepni hallgatóit, hogy megkérdőjelezte *Schumpeter* egyedülálló eredetiségét, hanem azzal, hogy a vállalkozó és az innováció teoretikusát a statikus és parciális egyensúlyi elemzés cambridge-i mesterével állította párba, akinek jelentőségét *Schumpeter* elismerte, de akit mindig fenntartással kezelt. *Marshall* művének lényegét így jellemezte: „a gazdasági statika elmélete”, a parciális egyensúlyi elemzés „tudományos alap a vállalatgazdaságtan (*business economics*) számára”, de „kora közepes nagyságú angol vállalatának gyakorlata nagyobb figyelmet kapott az elemzőtől, mint az egy általánosabb érvényű kifejtéshez szükséges lett volna”, „kevés dolog irritál annyira, mint a ...viktoriánus erkölcsprédikáció, a középosztályi értékek hirdetése, amelyekből hiányzik a ragyogás és a szenvedély”. (*Schumpeter*, 1952, 94–95., 104. o.) A külső és belső gazdaságosság által mozgatott gazdasági folyamatok *Marshall*-féle leírása és *Schumpeter* vállalkozóelemzése között *Nasar* nem is talál semmilyen szövegszerű kapcsolatot, bár egy van. A gazdasági fejlődés elméletének (a későbbi kiadásokból kihagyott) zárófejezetében, melynek elemzésére később visszatérek, *Schumpeter* arra mutatott rá: a gazdasági egyensúly statikus elképzelése hibás, „maga Marshall állapítja meg, hogy a gazdasági egyensúly nem a mechanikus, hanem a biológiai egyensúlyhoz hasonló”. (*Schumpeter*, 1912, 474. o.) Egészében azonban elmondható, hogy bár *Marshall* tisztában volt az üzletemberek szerepével, akiknek egyszerre kell rendelkezniük saját üzletáguk beható ismeretével és az

emberek vezetésének képességével (*Marshall*, 1899, 165. o.), de mivel termelőként a kínálati oldalon, elosztóként és értékesítőként a keresleti oldalon volt a helyük, az árakat metszéspontként meghatározó két függvény (a Marshall-kereszt vagy -olló) leírásakor a vállalkozó már kimaradt a képből (*Casson*, 2010).¹⁶

Abban viszont *Nasarnak* igaza van, hogy *Schumpeter* vállalkozókonceptiója korántsem előzmény nélkül, Pallas Athénéként pattant elő alkotója fejéből, bár nála hiába keressük azokat a neveket, akik ténylegesen fontos szerepet játszhattak e fogalmi innovációban. *E. März*, a jeles osztrák közgazdász és gazdaságtörténész, aki *Schumpeter* tanítványa volt a Harvardon, erről évtizedekkel korábban megfogalmazott véleménye ma is helytállónak tűnik: „Két jeles közgazdász és szociológus, akikkel *Schumpeter* személyes kapcsolatban állt, jórészt megelőlegezte az ő vállalkozó koncepcióját. Werner Sombart egy esszéjében a vállalkozót »az új termelési, szállítási és elosztási eljárások feltalálójaként, új piacok felfedezőjeként, hódítóként és szervezőként« nevezte meg. F. Wieser, a nagy osztrák tudós hasonló nézeteket fejtett ki bécsi egyetemi előadásaiban az I. világháború előtt. Bárki, aki személyesen ismerte *Schumpeter*t, tanúsíthatja, hogy ő alaposan ismerte a kései tizenkilencedik század elitelméleteit (*Nietzsche*, *Pareto*, *Mosca*, *Michels*, *Le Bon*) és élvezettel kacérkodott velük.” (*März*, 1991, 58. o.)

Mivel *Wieser*, az osztrák iskola alapító triumvirátusának *Menger* mellett egyik meghatározó közgazdásza, *Schumpeter* tanára, a vállalkozóról mint „bátor technikai újítóról, az emberi természetet jól ismerő szervezőről, előrelátó bankárról, vakmerő spekulánsról, a trösztök világhódító vezérééről” szóló koncepcióját két évvel *Schumpeter* könyve után megjelent főművében adta közre (*Wieser*, 1914, 354. o.), ezért itt egy korábbi szövegéből idézem elitfelfogásának markáns megfogalmazását. 1907-ben gimnáziuma centenáriumán tartott ünnepi beszédet, amely természetesen nem a vállalkozóról, hanem az újat megvalósító nagy emberekről szólt. „Az újító szűz területre lép, ő az első, az egyetlen, senki sincs mellette vagy fölötte, ő áll mindenki fölött, akik várakozóan néznek rá és alárendelik magukat... Az emberfölötti ember először azáltal válik prófétává, hogy a tömeghez szól, a tömeg először azáltal válik erőteljes jól rendezett szabad néppé, hogy a legjobb vezetők alá rendeli magát.”¹⁷ (*Wieser*, 1929, 343–344. o.)

¹⁶ *Marshall* vállalkozófogalmát lényegesen pozitívabban értékeli *Karayiannis* [2009].

¹⁷ *Wieser* a *Führer* kifejezést használta, amit itt és később *Schumpeter*nél is vezetőnek fordítok – az indokolatlan áthallások elkerülésére.

Míg az *opportunity cost* elvét a beszámítási elmélet formájában a magasabb rendű, azaz termelési javakra is kiterjesztő *Wieser* ma is szerepel a közgazdaságtan történeteiben, *Werner Sombart* méretében rendkívül impozáns, ám színvonalában igencsak egyenetlen életművét az utókor sokkal mostohábban kezelte, szinte teljes feledésre kárhoztatta. Pedig a maga idejében *Sombart* közgazdászként, gazdaságtörténészként és szociológusként az akkor vezető szerepet betöltő német társadalomtudomány talán legismertebb és legbefolyásosabb sztárja volt – odahaza és külföldön is. Itt persze nem vállalkozhatom arra, hogy akárcsak vázlatosan is áttekintsem a *Marxot* egyidejűleg folytatni és „varázstalanítani” akaró, a modern kapitalizmust konceptualizáló (a kapitalizmus tudományos fogalmának bevezetését és elfogadtatását *Sombart* a maga érdemének tudta), a különböző gazdasági rendszereket szellem, forma és technológia által meghatározottként összehasonlító elemzéseit, de még arra sem, hogy ezekből kiemelve a vállalkozó alakját, nyomon kövessem annak változásait *Sombart* írásaiban.¹⁸ Pedig az 1927-ben megjelent, a modern kapitalizmusról szóló trilógiát lezáró kötetben felrajzolt vállalkozóképp *Sombart* könyvének „fénypontja” – legalábbis *Schumpeter* így értékelte (*Schumpeter*, 1927, 233. o.). A következőkben arra szorítokozom, hogy csupán *Sombart* két tanulmányát vegyem szemügyre, amelyek időben megelőzték *Schumpeter* vállalkozókonceptiójának publikálását, de nem céloom a prioritás kérdését feszegetni.¹⁹

1909-ben jelent meg a kapitalista vállalkozóról szóló cikke, ezt tárgyalom először. „A tőkés gazdasági rendszer alapsejtje a kapitalista vállalat, mozgatóereje, amelyből minden élet kiindul – a kapitalista vállalkozó.” (*Sombart*, 1909, 698. o.) Miután rövid válogatást adott a korabeli nagyvállalkozók (*Krupp*, *Rathenau*, *Siemens*, *Carnegie*, *Rockefeller*) nyilatkozataiból arról, mi motiválja őket, cikkében *Sombart* erre a meghatározásra jutott: a kapitalista vállalkozás célja az eszközök olyan alkalmazása, amely profitot hoz, vagyis a nyereség eszméje határozza meg a működésmódot. „Ezt a tényt eddig is magától értetődőnek kezelték, de tudományos bizonyítását még senki sem kísérelte meg.” (I. m., 708. o.) A nyereség megszerzésére való törekvés korlátlan, feltétlen, kíméletlen és szabad. Ez utóbbi *Sombart* szerint azt jelenti, hogy a kapitalista vállalkozás vezetője „minden pillanatban gazdasági

¹⁸ *Sombart* koncepciójáról és a vállalkozóról szóló legfontosabb elméletekről kiváló és tömör összefoglalást ad *Klement* idézett könyve (*Klement*, 2012, 98–105. o.)

¹⁹ Amint ezt *Campagnolo–Vivel* már idézett cikke megteszi: „*Wieser* és *Sombart* kövezte ki az utat a vállalkozó modern elmélete számára, amelyet széles körben... követőjüknek, *Schumpeter*nek szokás tulajdonítani.” (*Campagnolo–Vivel*, 2012, 936. o.)

létfeltételei önhatalmú teremtőjének érzi magát”. (I. m., 713. o.) A nyereségre és terjeszkedésre irányuló modern kapitalizmusban a gazdasági vezetés működési elve („amint Max Weberrel együtt mondanánk” – írta *Sombart*) az ökonómiai racionalizmus, amely a tervszerűség, célszerűség és számon tarthatóság elemeiből tevődik össze.

A vállalkozó különböző embertípusokat egyesít: a termelés, forgalom és eladás „új gazdasági-szervezési formáinak *feltalálóját*”, az új piacok *felfedezőjét*, a gazdasági területen tevékenykedő *hódítót*, a *szervezőt*, aki gondoskodik arról, hogy az emberek és dolgok együttese létrehozza a kívánt hatást. De mindez nem elegendő, mivel a sikerhez kétlelkűség szükséges; a vállalkozó mellett a kereskedőé, nem a foglalkozás, hanem a funkció értelmében, aki számítgató spekuláns és üzletember, aki tud alkudozni, olcsón venni és drágán eladni. (I. m., 730–736. o.) Az ideális vállalkozóknak, akik természetesen férfiak, tetterősnek, higgadtnak (ami alatt *Sombart* tulajdonképpen könnyörtelenséget értett) és szorgalmasnak kell lenniük ahhoz, hogy sikeresek legyenek. A sikeres vállalkozók olyan emberek, „akik mindig uralomra törnek és amellett mindig tudják, mit akarnak, és ennek értelmében okosan és energikusan cselekednek” – ezt a vállalkozói krédót *Sombart* a Siemens fivérek levelezéséből idézte (i. m., 744. o.).

Ha a vállalkozó a modern kapitalizmus „iniciátora”, miként a tárgyalt cikkről a *Huszedik Században* megjelent korabeli ismertetés fogalmazott, akkor logikus volna azt várni, hogy meghatározó szerepe legyen azokban a folyamatokban is, amelyek a gazdasági élet hullámozását, a fellendülés és hanyatlás váltakozását idézik elő. Némileg meglepő módon abban a tanulmányban, amelyben *Sombart* rendszerezni kívánta a válságok különböző típusait, nem is említette a vállalkozót, pedig vállalkozóelméletének első megfogalmazása akkor már ismert volt (az azt tartalmazó *Der moderne Kapitalismus* első kiadása 1902-ben, a válságtanulmány a következő évben jelent meg). A hallgatás okát talán abban lelhetjük föl, hogy *Sombart* – aki itt elsősorban a fogalmi elhatárolásra törekedett és a további kutatás kérdéseit kívánta körvonalazni – egyrészt kizárta a vizsgálódásból a pénzügyi és egyszerű értékesítési válságokat, másrészt azt szögezte le, hogy a válságelméletet konjunktúraelméletté kell kibővíteni, amely egyaránt képes a krónikus depresszió, a fellendülés és a hanyatlás magyarázatára; ekkor nem talált olyan elméleti összefüggést, amely mindhárom jelenséget a dinamikus és innovatív vállalkozóra tudta volna visszavezetni. Ő nem, de *Schumpeter* igen.

A vállalkozó és „a gazdaság összképe”

Schumpeter megoldása – mint ismeretes – a gazdasági statika és dinamika²⁰ elválasztása és szembeállítás, a fejlődés mint az egyensúly megzavarása. „A gazdasági fejlődés lényege az, hogy az eddig meghatározott statikus módon alkalmazott termelőeszközöket kivonják innen, és új célok szolgálatába állítják. Ezt nevezzük az új kombinációk megvalósításának. Ezek az új kombinációk nem maguktól érvényesülnek, mint a statika megszokott kombinációi, hanem olyan intelligenciát és energiát igényelnek, amivel a gazdasági alanyoknak csak egy kisebbsége rendelkezik. Az új kombinációk megvalósítása a vállalkozó alapvető funkciója.” (*Schumpeter*, 1910, 284. o.) A prosperitás és a depresszió váltakozását az magyarázza, hogy az új kombinációk megzavarják a statikus egyensúlyt, amire a gazdaság többi résztvevője („a gazdasági tömeg”) azzal reagál, hogy új egyensúly kialakítására törekszik. Ez a folyamat lezárja a fejlődési szakaszt, a gazdaság új egyensúlyi állapotához, „az érték- és árrendszer újjászervezéséhez és általános »likvidációhoz« vezet” (i. m., 324–325. o.). Ebben az időszakban fordulhatnak elő az olyan összeomlások, amelyeket válságnak lehet nevezni.

Noha a válságelméletről írt és itt idézett 1910-es tanulmánya inkább a rákövetkező évben megjelent fejlődéselmélet előzetese volt, mintsem a válságprobléma érdemi kifejtése (a ciklikus jelleg magyarázata például szinte teljesen hiányzik), de azt világosan megfogalmazta, miért alapvető számára a két állapot: a statika és a dinamika szembeállítás. *Schumpeter*, noha kezdettől fogva sokkal többre becsülte a matematikai közgazdaságtant és *Walras* egyensúlyelméletét, mint mesterei, az osztrák iskola alapítói, mégis már első könyvében félreérthetlenné tette, hogy miért nem elégszik meg ezzel. „Tárgyalásom a nemzetgazdaságtan »statikája« és »dinamikája« közötti alapvető különbségen nyugszik. Ez olyan pont, amelynek jelentőségét nem lehet eléggé hangsúlyozni. A tiszta közgazdaságtan módszerei egyelőre csupán az elsőhöz elegendőek és legfontosabb eredményei is csupán erre érvényesek. A dinamika a statikától minden tekintetben különböző valami, módszertanilag éppúgy, mint tartalmilag.” (*Schumpeter*, 1908, XIX. o.) Ezért sem fogadhatta el *L. Walras* álláspontját, amely az egyensúlyelmélet keretében a vállalkozót úgy definiálta, mint azt a személyt, aki bérbe veszi a föld, a tőke és a munka termelőszolgálatait azok tulajdonosaitól, hogy kombinálja ezeket, s aki az egyensúlyi állapotban sem profitra nem tesz szert, sem vesztesége nincs (*Walras*, 1954, 222–225. o.). Sőt úgy vélte, hogy a statika és a dinamika, a vállalkozó és a tömeg kétpólusú fogalomrendszere jóval szélesebb körben alkalmazható, mint az innováció vagy a gazdasági válságok kérdésköre. Ezt kísérelte meg *A gazdasági fejlődés elméletének* összefoglaló fejezetében, mely a sokatmondó címmel is (*Das Gesamtbild der*

²⁰ Ezt a terminológiát később a stacionárius körfolyamat és a fejlődés fogalompárosával váltotta fel.

Volkswirtschaft) jelezte, hogy szerzője itt tágabb horizontot kívánt átfogni. A második német kiadás előszavában (1926) meg is állapította, hogy az ebben kifejtett kultúrszociológiai okfejtés váltotta ki a legnagyobb érdeklődést, de egyben el is vonta a figyelmet a „száraz gazdaságelméleti kérdésekről”, ami ellentétes volt a szerző szándékával – ezért is hagyta el. (*Schumpeter*, 1926, XIII. o.)

A gazdaság és a társadalmi élet más szférái között *Schumpeter* szerint alapvető analógia áll fenn, amely a dolgok adott állapotát, illetve a fejlődést hivatott megmagyarázni. Minden területen kétfajta embercsoport található: „a statikus beállítottságú egyének és a vezetők. Az első csoport tagjait az jellemzi, hogy lényegében azt teszik, amit korábban tanultak; egy elavult keretben mozognak, nézeteiket, beállítottságukat és cselekedeteiket a területükön érvényesülő adott körülmények határozzák meg. Ezzel szemben a másodikat az jellemzi, hogy látja az újat, hogy megváltoztatja tevékenysége elavult kereteit és adott feltételeit.” (*Schumpeter*, 1912, 542–543. o.) Ez a különbség tisztán megfigyelhető mindenütt: a művészetben, a tudományban és a politikában. Az egyik csoport, az irányadó kisebbség hozza létre az új művészeti irányzatokat, tudományos iskolákat és politikai pártokat, míg a másikat ezek határozzák meg. Az analógia a gazdasági vállalkozó és a többi terület vezető személyisége között arra is kiterjed, hogy az új gondolat önmagában nem elegendő, a megvalósításhoz erőteljes személyiség szükséges, aki a vállalkozóhoz hasonlóan áttöri a megszokást. *Schumpeter* meglehetősen módton a tudomány történetére hivatkozott, bár konkrét példát nem említett: „éppúgy nem szükséges, hogy a személyiség a gondolat alkotója legyen, mint ahogy például a vállalkozónak sem kell az általa bevezetett új termelési eljárás feltalálójának lennie. Itt és mindenütt a vezetőt a tett és nem a gondolat energiája jellemzi. És ez a funkció a lényeges a fejlődéshez minden területen (...) A vezető tevékenysége nélkül egy új gondolat sohasem válna valósággá, amellyel számolni kell, amelyet el kell ismerni, amelyhez alkalmazkodni kell.” (*Schumpeter*, 1912, 544. o.)

A személyiség olyannyira betölti a képet, hogy az általa képviselt eszme szinte érdektelen. A vezető személyiségnek kell kiragadnia az új lehetőséget addigi, talán már évszázadok óta tartó terméketlen árnyékéletéből és ráerőltetnie a vonakodó tömegre, amely nem érdekelt az újban, és többnyire nem is tudja, miről van szó. Ezen a ponton *Schumpeter* áradó retorikája élesen szembekerült az általa elfogadott közgazdasági elmélettel: az új megvalósulása „sohasem a meglévő vagy kifejezett szükségletekre adott válaszként megy végbe”. (Uo.) A társadalom egészére alkalmazott statika és dinamika megkülönböztetése „az emberi dolgok tudományos felfogásának hajnalpírja”. (*Schumpeter*, 1912, 538. o.)

Első látásra nehéz megérteni, hogy az erre a nyersen elitista, autoriter és hierarchikus gazdaság-, társadalom- és kultúrafelfogásra alapozott vállalkozófogalom hogyan és miért bizonyult maradandónak.²¹ Azt viszont nem, hogy miért volt könnyen elfogadható a maga idejében. Thomas Mann írta *A Buddenbrook-házzal* kapcsolatban, hogy a regényben előadott gondolatát arról, hogy a modern kapitalista, a burzsoá a protestáns etika és a puritanizmus teremtménye, vele egyidejűleg „tudós gondolkodók (M. Weber, E. Troeltsch) is kigondolták... a végletekig kiélezve található meg ez a gondolat Werner Sombart 1913-ban megjelent *Der Bourgeois* (A burzsoá) című művében, amely a kapitalista vállalkozót a hős, a kereskedő és a polgár szintéziseként értelmezi” (T. Mann, 2000, 129. o.). A társadalomtudós és az író egyetértését az utóbbi szerint a közös Nietzsche-élmény biztosította, „a korszakalkotó élmény, amely a legapróbb részletekig befolyásolta a korszak minden szellemi tapasztalatát”. (Uo.) Ez *Schumpeterre* is érvényes, a *Morgenröte* (Hajnalpír)²² szerzőjének erőteljes hatásáról nemcsak az előbbi idézet allúziója tanúskodik.

Azt is hozzátehetjük, hogy ha egy gondolat kísérlet keretében elképzeljük, amint *Schumpeter* ma nyújtja be közlésre egy folyóiratnak a vállalkozóról írt cikkét, valószínűleg súlyos kifogásokra számíthatna a lektori véleményben koncepciója eredetiségét illetően. Továbbra is zárójelben hagyva a prioritás szerteágazó kérdését, annyit azért hozzátennék, hogy ebben *E. Streissler* kiegyensúlyozott álláspontját tartom elfogadhatónak. Szerinte *Schumpeter*, akinek a korabeli habilitációs követelményeknek megfelelően behatóan kellett ismernie az előző század német és osztrák gazdasági írásait, alapvetően eredeti gondolkodó volt, de nem azért, mert teljesen új koncepciókat vezetett be, hanem inkább azért, ahogyan a korábbiakat új módon értelmezte és kombinálta, s ekként nagyobb erővel ruházta fel őket. „Nem a kreatív vállalkozó figurája, a német gazdasági irodalom addigra már sokat nyúzott témája volt új Schumpeternél, hanem inkább a vállalkozói innováció révén megvalósuló teremtő rombolás. Nem az az elnyűtt német gondolat volt új, hogy a hitel fontos a gazdasági fejlődés számára, hanem Schumpeternek az a meglátása, hogy a bankhitel az előfeltétele az innovációnak és az új vállalatok megalapításának – ami egyébként új elméleti állításként nyilvánvalóan téves.” (*Streissler*, 1994, 14. o.)

²¹ Ugyanakkor *Zoltan J. Acs* szerint ez a fejezet alapozhatja meg a „vállalkozói társadalom kibontakozását” leíró elméletet, rá építve lehet áthidalni a szakadékot *Schumpeter* fejlődéselmélete és a gazdaságról mint egészről szóló teória között, ezen belül kidolgozni a vállalkozói és a filantróp magatartás összefüggéseit. Lásd: *Acs* [2009].

²² A magyar fordítás címe: *F. Nietzsche: Virradat*.

Ez részben, de csak részben választ ad a tanulmány bevezetőjében megfogalmazott paradoxonra. *Schumpeter* vállalkozófogalma azért bizonyulhatott maradandónak, mert sikeresen ötvözött különböző elméleti nyelveket és azok metaforáit. Mint egyik értő elemzője, *Shionoya* megállapítja, *Schumpeter* elmélete a statikát a fizikából vett egyensúlyi metaforák segítségével rekonstruálta, a dinamika esetében a korabeli szociológiából kölcsönzött tipológiát alkalmazta, szembeállítva a vezetőt és a követőket, az elitet és a tömeget. A homo oeconomicust felváltó metaforák tették számára lehetővé, hogy az innovációt endogén folyamatként ábrázolja, vagyis a dinamikát csak olyan változásokra korlátozza, amelyek az újat megvalósító vállalkozóhoz köthetők – kizárva például a népesség vagy a tőke növekedését, amihez elegendő passzívan alkalmazkodni. (*Shionoya*, 2012, 598. o.) A neoklasszikus közgazdaságtan számára a tényezők optimális kombinációit leíró termelési függvények, a tökéletes információ, a racionális döntés és ágens feltevései olyan egyensúlyi modelleket határoztak meg, amelyekbe a schumpeteri vállalkozó mint szereplő nem illett bele, felesleges volt.²³ Ugyanakkor a gazdasági változás kutatása²⁴ számára, legyen szó akár a múlttól, akár a jelenről, ez a koncepció ma is megkerülhetetlen kiindulópont, legalábbis azon közgazdászok, történészek és szociológusok számára, akik egy evolúciós paradigma keretében, az emberi tényezőt hangsúlyozva próbálják értelmezni a folyamat elméleti és történeti aspektusait.²⁵

Felhasznált irodalom

Acs, Zoltan J. [2009]: „Entrepreneurial Capitalism” in *Capitalist Development*. In: *Acs, Zoltan J. – Audretsch, David – Strom, Robert* (eds.): *Entrepreneurship, Growth, and Public Policy*. Cambridge, CUP, 319–337. o.

Acs, Zoltan J. [2010]: *Entrepreneurship and economic development: the valley of backwardness*. *Annals of Innovation & Entrepreneurship*, 1–18. o.

²³ Lásd: *Barreto* [1989], *Casson* [2010], *Ricketts* [2008].

²⁴ Erről írta *Schumpeter* 1947-ben, hogy itt nyílik tér gazdaságtörténészek és közgazdászok érdekes és társadalmilag értékes együttműködésére. Igaz, másutt azt is hozzátette, hogy hiába van szükségük egymásra, nem arra vannak teremtve, hogy megértsék egymást.

²⁵ Az OECD 2008-ban egyértelműen *Schumpeter*t követve fogalmazta meg a vállalkozó definícióját: „a vállalkozók azok a személyek, akik értéket kívánnak teremteni, gazdasági tevékenység létrehozása vagy kibővítése révén, új termékeket, eljárásokat vagy piacokat azonosítva és kiaknázva”. (*Ahmad–Hoffman*, 2008, 8. o.) *Aghion* és szerzőtársai a schumpeteri kategóriák operacionalizálását és kvantifikálását tüzték ki célul (*Aghion–Akçigit–Howitt*, 2013).

Aghion, Philippe – Akcigit, Ufuk – Howitt, Peter [2013]: What Do We Learn From Schumpeterian Growth Theory? PIER Working Paper, 13–26. o.

Ahmad, Nadim – Hofmann, Anders [2008]: A Framework for Addressing and Measuring Entrepreneurship. OECD Statistics Working Papers, 2008/02, OECD Publishing. Letölthető: <http://dx.doi.org/10.1787/243160627270>

Aspromourgos, Tony [2012]: Entrepreneurship, Risk and Income Distribution in Cantillon's Essai. In: *Salvadori, Neri – Gehrke, Christian – Steedman, Ian – Sturn, Richard* (eds.): Classical Political Economy and Modern Theory. Abingdon, Routledge, 105–119. o.

Aspromourgos, Tony [2014]: Entrepreneurship, risk and income distribution in Adam Smith. *European Journal of the History of Economic Thought*, Vol. 21., Issue, 1., 21–40. o.

Backhaus, Jürgen [1987]: Werner Sombart's theory of the business cycle. In: *Walker, Donald* (ed.): Perspectives on the History of Economic Thought. Aldershot, Elgar, Vol. II., 3–22. o.

Barreto, Humberto [1989]: The entrepreneur in microeconomic theory. London, Routledge.

Baumol, William [1990]: Entrepreneurship: Productive, Unproductive and Destructive. *Journal of Political Economy*, Vol. 98., No. 5, 893–921. o.

Baumol, William [2010]: The Microtheory of Innovative Entrepreneurship. Princeton, Princeton University Press.

Blaug, Mark [1998]: Entrepreneurship in the History of Economic Thought. In: *Boettke, Peter – Ikeda, Sanford* (eds.): Advances in Austrian Economics. Stanford, Jai Press, Vol. 5., 217–239. o.

Blaug, Mark [2003]: Elméletörténetet ne! Közgazdászok vagyunk! In: *Bekker Zsuzsa* (szerk.): Tantörténet és közgazdaságtudomány. Budapest, Aula, 233–256. o.

Campagnolo, Gilles – Vivel, Christel [2011]: Power and Entrepreneurship in German Political Economy: the Cases of Werner Sombart and Friedrich von Wieser. ICER. Letölthető: <http://ssrn.com/abstract=1868951>

Campagnolo, Gilles – Vivel, Christel [2012]: Before Schumpeter: forerunners of the theory of the entrepreneur in 1900s German political economy – Werner Sombart, Friedrich von

Wieser. *European Journal of the History of Economic Thought*, Vol. 19., Issue 6., 908–943. o.

Cantillon, Richard [1755]: *Essai sur la nature du commerce en général*. London.

Casson, Mark [2010]: Entrepreneurship: theory, institutions and history. *Scandinavian Economic History Review*, Vol. 58., Issue 2., 139–170. o.

Casson, Mark – Casson, Catherine [2013]: *The Entrepreneur in History: from Medieval Merchant to Modern Business Leader*. New York, Palgrave.

Cole, Arthur [1946]: An Approach to the Study of Entrepreneurship. *Journal of Economic History*, Vol. 6., Supplement, 1–5. o.

Cosgel, Metin [1996]: Metaphors, Stories, and the Entrepreneur in Economics. *History of Political Economy*, Vol. 28. No. 1., 57–76. o.

Culpeper, Thomas [1641]: *A Tract against the high rate of Usurie*. London.

Ebner, Alexander [2005]: Entrepreneurship and economic development. *Journal of Economic Studies*, Vol. 32., Issue 3., 256–274. o.

Fontaine, Philippe [1998]: The Metaphoric Entrepreneur: A Comment on Cosgel. *History of Political Economy*, Vol. 30., No. 2., 277–283.

Forget, Evelyn [1999]: *The social economics of Jean-Baptiste Say: markets and virtue*. London, Routledge.

Forget, Evelyn [2001]: Jean-Baptiste Say and Spontaneous Order. *History of Political Economy*, Vol. 33., No. 2., 194–217. o.

Gerbier, Balthazar [1663]: *Counsel and Advice to all Builders*. London.

Gislain, Jean-Jacques [2012]: Les origines de l'entrepreneur schumpétérien. *Revue Interventions économiques*, 46., 1–28. o.

Gopakumar, K. [1995]: The Entrepreneur in Economic Thought: A Thematic Overview. *The Journal of Entrepreneurship*. Vol. 4., No. 1., 1–16. o.

Hartlib, Samuel [1655]: *The reformed Common Wealth of Bees*. London.

Hébert, Robert – Link, Albert [2006]: Historical Perspectives on the Entrepreneur. *Foundations and Trends in Entrepreneurship*, 2., 261–408. o.

Higgs, Henry [1931]: Life and work of Richard Cantillon. In: *Cantillon, Richard: Essai sur la nature du commerce en général*. Ed. with an English translation by *Henry Higgs*. London, Macmillan.

Hoselitz, Bert [1951]: The Early History of Entrepreneurial Theory. *Explorations in Entrepreneurial History*, 3., 193–220. o.

Hudson, Michael [2010]: Entrepreneurs: From the Near Eastern Takeoff to the Roman Collapse. In: *Landes, David – Mokyr, Joel – Baumol, William* (eds.): *The Invention of Enterprise: Entrepreneurship from Ancient Mesopotamia to Modern Times*. Princeton, Princeton University Press., 8–39. o.

Iversen, Jens – Jørgensen, Rasmus – Malchow-Møller, Nikolaj [2008]: Defining and Measuring Entrepreneurship. *Foundations and Trends in Entrepreneurship*, 4., 1–63. o.

Jaeger, Hans [1990]: Unternehmer. In: *Brunner, Otto – Conze, Werner – Koselleck, Reinhart* (hrsg.): *Geschichtliche Grundbegriffe*. Stuttgart, Klett-Cotta., Vol. 6., 707–732. o.

Jakob, Ludwig [1809]: *Grundsätze der national-oekonomie oder National-wirtschaftslehre*. Charcow.

Johnson, Samuel [1755]: *A Dictionary of the English Language*. London.

Jonsson, Petur [2013]: *On Entrepreneurs in Pre-Classical and Classical Economic Thought*. Manuscript.

Jursa, Michael [2014]: Babylonia in the first millennium BCE – economic growth in times of empire. In: *Neal, Larry – Williamson, Jeffrey* (eds.): *The Cambridge History of Capitalism*. Vol. 1., 24–42. o.

Karayiannis, Anastassios [2009]: The Marshallian entrepreneur. *History of Economic Ideas*, 17., 75–102. o.

Klement Judit [2012]: *Hazai vállalkozók a hőskorban*. Budapest, ELTE Eötvös Kiadó.

Koselleck, Reinhart [1997]: *Az aszimmetrikus ellenfogalmak történeti-politikai szemantikája*. Budapest, Józsefvég.

Madarász Aladár [1980]: Bevezető Joseph Schumpeter: A gazdasági fejlődés elmélete. Budapest, KJK. 7–36. o.

Madarász Aladár [2008]: Visszatérhet-e a „nagy elmélet” a közgazdaságtanban? *Közgazdasági Szemle*, 55. évf., 2. sz., 95–106. o.

Mangoldt, Hans von [1855]: Die Lehre vom Unternehmergewinn. Leipzig, Teubner.

Mann, Thomas [2000]: Egy apolitikus ember elmélkedései. Budapest, Helikon.

Martin, Dolores [1979]: Alternative views of Mengerian entrepreneurship. *History of Political Economy*, Vol. 2., No. 11., 271–285.

Marshall, Alfred [1895]: Principles of economics. London, Macmillan.

März, Eduard [1991]: Joseph Schumpeter. New Haven, Yale University Press.

McCloskey, Deirdre [2010]: Bourgeois Dignity. Chicago, University of Chicago Press.

McCloskey, Deirdre [2013]: Why Economics cannot Explain the Modern World. *Economic Record*, Vol. 89., június, 8–22. o.

McCraw, Thomas [2007]: Prophet of Innovation. Cambridge, Mass. Belknap Press.

Menger, Carl [1871]: Grundsätze der Volkswirtschaftslehre. Wien, Braumüller.

Montchrétien, Antoyne [1889]: Traicté de L'Oeconomie Politique. Paris, Plon.

Nasar, Sylvia [2011]: Grand Pursuit. New York, Simon&Schuster.

Nasar, Sylvia [2013]: The Grand Pursuit of Alfred Marshall and Joseph Schumpeter: The Firm, the Entrepreneur, and Economic Growth. *Proceedings of the American Philosophical Society*, Vol. 157., No. 1., 58–66. o.

Nicklisch, Heinrich [1939]: Unternehmung. In: *Nicklisch, Heinrich* (hrsg.): Handwörterbuch der Betriebswirtschaft. Stuttgart, Poeschel. Bd. 2., 1877–1884. o.

Nietzsche, Friedrich [2000]: Virradat: gondolatok a morális előítéletekről. Budapest, Holnap.

Pesciarelli, Enzo [1989]: Smith, Bentham, and the development of contrasting ideas on entrepreneurship. *History of Political Economy*, Vol. 21., No. 3., 521–536. o.

Petty, William [1691]: The political anatomy of Ireland. London.

Peukert, Helge [2002]: Schumpeter's „LOST” Seventh Chapter: a Critical Overview. *Industry and Innovation*, 9, 79–89.

Postlethwayt, Malachy [1766]: The universal dictionary of trade and commerce ... : every thing essential that is contained in Savary's dictionary. London.

Praag, Mirjam van [1999]: Some Classic Views on Entrepreneurship. *De Economist*, Vol. 147., No. 3., 311–335. o.

Prisching, Manfred [1996]: The Entrepreneur and His Capitalist Spirit. Sombart's Psycho-Historical Model. In: *Backhaus, Jürgen* (ed.): Werner Sombart Social Scientist. Marburg, Metropolis. II., 301–330. o.

Pütz, Theodor [1935]: Das Bild des Unternehmers in der Nationalökonomie. Jéna, Fischer.

Reinert, Erik [2002]: Schumpeter in the Context of Two Canons of Economic Thought. *Industry and Innovation*, Vol. 9., Issue, 1–2., 23–39. o.

Reinert, Hugo – Reinert, Erik [2006]: Creative Destruction in Economics: Nietzsche, Sombart, Schumpeter. In: *Backhaus, Jürgen – Drechsler, Wolfgang* (eds.): Friedrich Nietzsche (1844–1900). *Economy and Society*, 55–86. o.

Ricketts, Martin [2008]: Theories of Entrepreneurship: Historical Development and Critical Assessment. In: *Casson, Mark –Yeung, Bernard – Basu, Anuradha – Wadeson, Nigel* (eds.): *The Oxford handbook of entrepreneurship*. Oxford, OUP, 33–58. o.

Roberts, Lewes [1641]: The Treasure of Traffike or a Discourse of Forraigne Trade. London.

Roscher, Wilhelm [1845]: Über die gegenwärtige Produktionskrise des Hannoverschen Leinengewerbes. Göttingen.

Roscher, Vilmos [1906/1912]: A nemzetgazdaság alaptanai. (Ford. Kiss János.) Budapest, Lampel.

Samuelson, Paul [1981]: Schumpeter's Capitalism, Socialism and Democracy. In: *Heertje, Arnold* (ed.): Schumpeter's Vision. New York, Praeger, 1–21. o.

Say, Jean Baptiste [1797/1999]: Olbie. In: *Forget, Evelyn* [1999]: The social economics of Jean-Baptiste Say. 196–241. o.

Say, Jean Baptiste [1803]: *Traité d'économie politique*. Paris.

Say, Jean Baptiste [1816]: *Chatecism of Political Economy*. London.

Say, Jean Baptiste [1821a]: *Letters to Mr. Malthus on Several Subjects of Political Economy*. London.

Say, Jean Baptiste [1821b]: *Letters to Mr. Malthus on Various Subjects of Political Economy*. London.

Say, Jean Baptiste [1821c]: *A Treatise on Political Economy*. Boston.

Say, Jean Baptiste [1821d]: *Catéchisme d'économie politique*. 2. éd., Paris.

Say, Jean Baptiste [1826]: *Traité d'économie politique*. 5e éd. Paris.

Say, Jean Baptiste [1840]: *Cours complet d'économie politique*. Paris.

Schäffle, Albert [1869/1885]: Die Anwendbarkeit der verschiedenen Unternehmungsformen. In: *Gesammelte Aufsätze*. Tübingen, 196–281. o.

Schneider, Dieter [1986]: Unternehmer und Unternehmung in der heutigen Wirtschaftstheorie und der deutschsprachigen Nationalökonomie der Spätklassik. In: *Scherf, Harald* (hrsg.): *Studien zur Entwicklung der ökonomischen Theorie*. Berlin, Duncker&Humblot, 29–73. o.

Schneider, Dieter [1997]: Schumpeter und Sombart: Zwei Irrlehren über die Rolle des Unternehmers im sogenannten Kapitalismus. *Geschichte und Gegenwart*, 16. 26–42. o.

Schoorl, Evert [2012]: *Jean Baptiste Say: Revolutionary, Entrepreneur, Economist*. New York, Routledge.

Schumpeter, Joseph [1908]: *Das Wesen und der Hauptinhalt der theoretischen Nationalökonomie*. München. Duncker&Humblot.

Schumpeter, Joseph [1910]: Über das Wesen der Wirtschaftskrisen. *Zeitschrift für Volkswirtschaft, Sozialpolitik und Verwaltung*. 19., 271–325. o.

Schumpeter, Joseph [1912]: *Theorie der wirtschaftlichen Entwicklung*. Leipzig, Duncker & Humblot. (Az első kiadás valójában 1911-ben jelent meg).

Schumpeter, Joseph [1926]: *Theorie der wirtschaftlichen Entwicklung*. Leipzig, Duncker & Humblot. 2. kiadás.

Schumpeter, Joseph [1927]: Sombarts Dritter Band. *Schmollers Jahrbuch*. 51., 349–369. o.

Schumpeter, Joseph [1934/1980]: *The Theory of Economic Development*. Cambridge, Mass. Harvard University Press. A gazdasági fejlődés elmélete. (Ford. *Bauer Tamás*.) Budapest, KJK.

Schumpeter, Joseph [1942]: *Capitalism, Socialism and Democracy*. New York, Harper.

Schumpeter, Joseph [1952]: *Ten Great Economists*. London, Allen & Unwin.

Schumpeter, Joseph [1954]: *History of Economic Analysis*. London, Allen & Unwin.

Schwartner, Márton [1809]: *Statistik der Königreichs Ungern*. Pest.

Shakespeare, William [1964]: *Troilus és Cressida*. (Ford. *Szabó Lőrinc*.) In: *Shakespeare összes művei*. Budapest, Európa.

Shionoya, Yuichi [2012]: *Joseph Alois Schumpeter: The Economist of Rhetoric*. In: *Backhaus, Jürgen* (ed.): *Handbook of the History of Economic Thought*. New York, Springer, 581–604. o.

Smith, Adam [1755/1980]: *Review of Johnson's Dictionary*. In: *Wightman, W. – Bryce, J. – Ross, I.* (eds.): *Essays in Philosophical Subjects*. Oxford, Clarendon Press, 232–241. o.

Smith, Adam [1976/2011]: *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations*. Oxford, Clarendon Press. Vizsgálódás a nemzetek jólétének (sic!) természetéről és okairól. (Ford. *Éber Ernő*.) Budapest, Napvilág.

Solow, Robert [2007]: *Heavy Thinker*. Letölthető: <http://www.newrepublic.com/article/heavy-thinker>

Sombart, Werner [1902]: *Der moderne Kapitalismus*. Leipzig, Duncker&Humblot.

Sombart, Werner [1904]: *Versuch einer Systematik der Wirtschaftskrisen*. *Archiv für Sozialwissenschaft und Sozialpolitik*. 19., 1–21. o.

Sombart, Werner [1909]: Der kapitalistische Unternehmer. 29., 689–758.o. Ismertetése: *Huszádik Század* [1910]: 11., 388–390. o.

Stein, Lorenz von [1878]: Die Volkswirtschaftslehre. Wien, Braumüller.

Steiner, Philippe [1998]: Jean-Baptiste Say: the entrepreneur, the free trade doctrine and the theory of income distribution. In: *Faccarello, Gilbert* (ed.): Studies in the History of French Political Economy: From Bodin to Walras. London, Routledge.

Steinlein, Karl [1831]: Handbuch der Volkswirtschaftslehre. München.

Streissler, Erich [1994]: The Influence of German and Austrian Economics on Joseph Schumpeter. In: *Shionoya, Yuichi – Perlman, Mark* (eds.) Schumpeter in the History of Ideas. Ann Arbor, University of Michigan Press, 13–38. o.

Streissler, Erich [2001]: Rau, Hermann and Roscher: contributions of German economics around the middle of the nineteenth century. *The European Journal of the History of Economic Thought*, Vol. 8., Issue 3., 311–331. o.

Swedberg, Richard [1991]: Joseph Schumpeter. Cambridge, Polity Press.

Szathmáry, László [Év nélkül]: A timsógyártás honi történetéből. Letölthető: http://mek.oszk.hu/05400/05440/pdf/kron_szathmary_timsogyartas.pdf

Széchenyi István [1893]: Néhány szó a Dunagőzhajózás körül. In: *Zichy Antal* (összeáll.): Széchenyi István. Összes munkái, 7. köt., Hírlapi cikkek 1828–1843. Budapest.

Thünen, Johann [1842]: Der isolirte Staat im Beziehung auf Landwirthschaft und Nationalökonomie. Rostock.

Walras, Léon [1954]: Elements of Pure Economics. London, Allen & Unwin.

What exactly is [2014]: What exactly is an entrepreneur? *The Economist*, 2014. febr. 16.

Whatmore, Richard [1998]: The political economy of Jean-Baptiste Say's republicanism. *History of Political Thought*. Vol. 19., No. 3., 439–456. o.

Whatmore, Richard [2000]: Republicanism and the French Revolution : an intellectual history of Jean-Baptiste Say's political economy. Oxford, OUP.

White, John [1630]: The planters plea. London.

Wieser, Friedrich von [1907/1929]: *Arma virumque cano*. In: *Hayek, Friedrich* (hrsg.): *Gesammelte Abhandlungen*. Tübingen, Mohr, 335–345. o.

Wieser, Friedrich von [1914]: *Theorie der gesellschaftlichen Wirtschaft*. Tübingen, Mohr.

The birth of the entrepreneur – episodes from the history of Schumpeter’s concept
ALADÁR MADARÁSZ

The entrepreneur is an elusive and ambiguous concept in economics. She is the key decision maker of capitalism based on private ownership and she provides the dynamic change through innovation. Despite of her vital role, modern economic theory mostly ignored the entrepreneur so she has become the missing protagonist of the neoclassical microeconomic discourse. The most influential conceptualization of entrepreneurship was designed by Schumpeter in 1912, synthetizing many different ideas suggested earlier by English, French and German economists. My essay gives an overview of some of these notions, illustrating the thesis that the importance of the Schumpeterian concept came not from the originality of his proposal but rather from casting the entrepreneur as the main agent of economic development. The idea of technological and organizational innovation initiated by the entrepreneur has recently regained the attention of economists and historians.